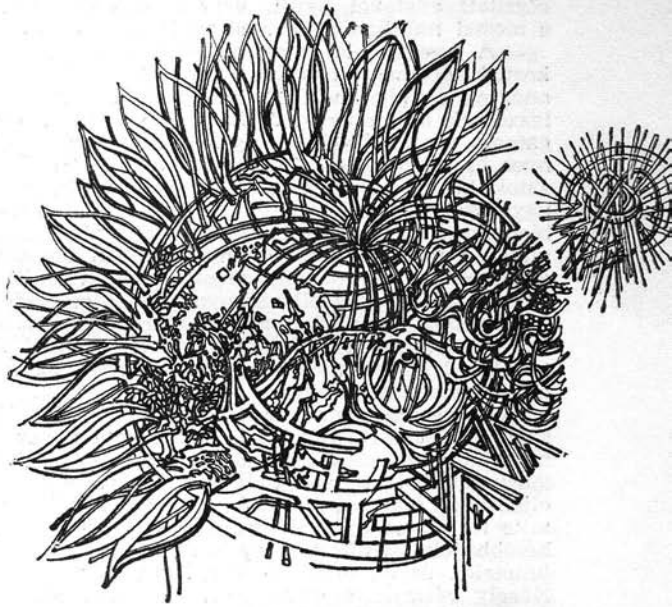

gagy józsef a paraszti hiedelemvilág bomlása

A Gyimesekben, a Tatros felső folyásánál talákoztam életemben először olyan pásztoemberekkel, akik hisznek a boszorkányokban — vagy az itteni szóhasználat szerint: guruzslókban, fermekákban. A gyimesközéploki Bartos Ferencné Molnár Erzsébet 62 éves asszony mondta el az alábbi hiedelemtörténetet: „Bükkhavason egy asszony békával dolgozott. A férjével együtt éltek egy kalibában. Az asszonynak borzasztó varagsága [így!] volt. Volt neki egy nagy fekete fazeka, a békát abban tartotta. Nem volt gyermekük, ketten voltak az urával. A kalibájuk egy rét szélén volt, mellette egy reglő [legelő].

Egyszer az emberek nekikezdték vasvillákkal tisztítani a reglőt. Egyszerre egy nagy béka ugrott ki onnan. Nem ütötték rögtön agyon, valaki azt mondta, várjanak, míg tűz lesz. Azután gázt [petróleumot] körbeöntöttek, beelódították a békát, akkorát pukkant, hogy majd szétvetette a tüzet. Nemsokára jött az az asszony, aki foglalkozott vele. Hát a lába térdtől lefele és a karja mind meg volt égve. Azt kérdezte: — Hát magik mit csinálnak? — De csak ennyit kérdezett, és ment is tovább. Nagyon beteg lett, a kezit és a lábát egy hónapon át gyógyították, amíg valamennyire magához jött.“

Látta a békát? — kérdeztem a mesélőt.

„Saját szememmel láttam, szürke volt — egymásra tesz két kisebb edényt: 20 cm-es vízintes átmérőjű és 15 cm magas gömbölyű alak keletkezik —, ekkora volt. Aztán meghalt a két öreg is, az asszony meg az ura. A történet a békával ezelőtt húsz évvel lehetett.“

Mit tartanak a Gyimesekben a guruzslókról? Bartosné válaszaiból kiderült, hogy ezek „ördögi praktikának dolgoznak“. Addig nem tudnak meghalni, amíg valakinek át nem adják a tudományukat. Mikor megöregednek, annak adják át, aki gondolja őket. Van olyan tudomány, hogy békája van a guruzslónak, a béka megszopja a tehenet, macskától, kutyától is összeszedi, csak tej legyen. Akitől ellopja a tejet, annak a tehene nem ad több tejet, a guruzsló tehenének tőgye meg hasad ki, és a teje zsírosabb lesz. A guruzsló minden képben járhat: ló, farkas, tiló hátán, de csak az állatot lehet látni, amelyiken jön, őt nem, mert szellemi képben jár. Védekezni a guruzslás ellen úgy lehet, hogy megfokhagymázzák a marha szőrét, vagy megfürják az istálló küszöbét.

Eléggé ügyetlenül tettem fel a kérdéseket, lényeges adatok sikkadtak el, és így nem juthat el az ember odáig, hogy rendszerként tekinthesse át a boszorkány alakjára, tetteire vonatkozó hiedelmeket. Ez már nem fellapozott könyv, amely

rögzített adatokat nyújt, hanem az élő hiedelemvilág maga: számunkra idegen, a messi múltban gyökerező valóság. Más világ. Miért és hogyan más?

A bomlás jelei a gyimesiek hagyományos paraszti kultúrájában is megmutatkoznak, de más vidékek parasztközösségeihez viszonyítva a kívülálló számára nem annyira szembetűnők. Életmódjukban persze itt is a megváltozott feltételekhez igazodtak az emberek. A fiatalok ingáznak, levetették a népviseletet, rádiót hallgatnak, tévét néznek, de gondolkodásukból még mindig nem tűnt el a hagyományos hiedelemvilág. Bizonyos jelenségek irracionális magyarázata, az okok és okozatok hit és hiedelem alapján való kötése még nem tűnt el az itteniekből. Az ugyancsak gyimesközépleki 62 éves Tankó Ferenc olyan történetet mesél, mely a hiedelmek nemzedékről nemzedékre való áthagyományozódásának mechanizmusát világítja meg. Egyszer, gyermekkorában elapadt a teheneik teje. Ekkor ő visszaemlékezett, hogy néhány nappal azelőtt, amikor az utcán hajtották az állatokat, egy öregasszony az állatok nyomából sárt szedett egy vederbe. Akkor azt hitte, az öregasszony tapasztani szedi a marhák nyomából a sárt, mert ott puhább. Mikor az esetet elmondta édesanyjának, az azonnal „tudta”, hogy a teheneket megrontották. El kellett menni egy kalugyerhez, az megmondta, mit tegyenek, s a tehének megjött a tejük.

A hiedelemrendszer szétfeszülésére, bomlására utaló történetekkel is találkozunk. Főzce Károly bács szerint nem a guruzslók miatt, hanem az oltástól s a hidegtől ment el a gondjaira bízott juhok teje. Előbb arra gondoltam, hogy a guruzslók helyét az ő tudatában az oltás vette át, tehát az új módszerek iránti ellenszenv (van olyan vidék, ahol azt tartják: a mûtrágya kiölte a vetést) elevenítette fel ezt az új tartalommal is régi hiedelmet. De egy állattenyésztési szakember később felvilágosított, hogy valóban, bizonyos oltásfajták s különösen az időjárási feltételek és az oltás hatásának egymáratevédése csökkenti a tejhozamot. Főzce Károly véleménye olyan népi tapasztalatról árulkodik, amely tudományos szempontból is megállja a helyét.

A múlt terheit hordozza-e a jelenlegi paraszti-népi tudat? Az átöröklődő hiedelemrendszer mennyiben hátráltatja a modern világba való beilleszkedést?

Az emberi természet alapvető tulajdonsága a jelenségek magyarázatára, s ezzel a magyarázattal a jelenségek okozta szorongás enyhítésére való törekvés (A. Rokeah: *The Open and Closed Mind*. [Nyílt és zárt gondolkodásmód] New York, 1960). Akár úgy magyarázza meg magának a pásztorember a tej elapadását, hogy az állatot megrontották, akár úgy, hogy a hideg és az oltás miatt maradt el a teje, mindenképpen az okozathoz keresi az okot.

De mit tegyen, hogy eltűnjön, vagy ne is jelentkezzen az okozat, hogyan, mi módon kell-hatnia az okra? S hasonló esetekben: milyen védekező eljárásokhoz kell folyamodnia, hogy ne érje baj — lévén a tej s az ebből származó tejföl, sajt fő létfenntartási és cseereeszköze. Tudati védekezése mindig az adott tudásszintnek megfelelő. Tankó Ferenc történetére visszatérve — a gyermek, megfigyelése nyomán, egy ésszerű okkal magyarázta az öregasszony cselekedetét; de már nem tudhatott arra válaszolni, hogy miért apadt el a tehének teje. Ha megfelelő agnómiai ismeretekkel rendelkezik valaki, akkor tudja, hogy például melyik fűfajtától nő vagy csökken a tejhozam; vagy a borjadzó tehénnek mikor apad el a teje; esetleg tudhat más okokat is. De annak, aki ilyen tudással nem rendelkezik, kézenfekvő a magyarázat: valaki elvette az állat tejét. Hogyan? Megvan erre a hagyományos mód: megfejté a kerékszeget, a balta nyelét, békával, kígyóval véttette el stb. Mit tehet ellene az ember? Olyanokhoz kell fordulnia, akiknek kellő hatalmuk van a rosszfélek felett. A hagyományos-hagyományozott hiedelemvilág segítségül hívása enyhíti a szorongást, az ember úgy érzi, nincs teljes mértékben kiszolgáltatva az ismeretlennek és a véletlennek (a gonosz lelkeknek), hiszen ismeri őket, és védekezni tud ellenük.

A történelem folyamán a parasztság hiedelemvilága nem mindig volt egyértelműen visszahúzó erő. Az állandó változáshoz való alkalmazkodás nem lebecsülendő módja ez. A paraszti-népi hiedelemrendszer ugyanis évszázadokon át egyetlen, a néptömegek számára elérhető, tájékoztató, fenntartó formája volt a tudásnak. A „tudó” ember a néphit szerint olyan személy, aki földi (például növények, időjárásváltozás) ismeretek és földöntúli, misztikus erők (vihartámasztás, jövendőmondás) birtokában, a hiedelemrendszer szellemében képes megválaszolni a felmerülő problémákat. Szükségszerű, hogy a valóság fenyegető tényezőire a megfelelő rendszeren belüli, az alapelemekhez szigorúan visszavezethető választ kapjon a parasztember. (Még Dózsa paraszttömegeiben is élt a jó, de félrevezetett király illúziója.) S talán ezért van az, hogy a parasztság, ez a múltban leginkább a mindennapokhoz kötődő osztály minden változtatási igényt meglehetősen ellenállással fogad.

Az adott hiedelem a valóság közvetlen, fenyegető oldalát magyarázta, orvoslta. Közvetlen funkcióját teljesítette tehát.

A tudás és hiedelem tulajdonképpen egygyökerű. Az embert a dolgok, jelenségek közötti összefüggések megismerésének vágya (és szorító szüksége) hajtja akkor is, amikor babonás hiedelmeket alkot, s akkor is, amikor tudományos kijelentést tesz. (Gustav Jahoda: *A babona lélektana*. Budapest, 1976.)

Az így létrejövő mágikus és tudományos világszemlélet közös vonása, hogy a világban rend és egyöntetűség uralkodik, s éppen ezért e szemlélet az idegen elemek beolvasztására, beépítésére vagy kizárására törekszik. Amíg a világ jelenségeire egyetlen magyarázat volt csak, s amely természetesen a mágikus világszemléletben gyökerezett, a racionális döntésnek nem volt nagy szerepe. Mihelyt azonban a tudásmennyiség bővülésével két vagy több válasz is adódhatott, ezeket rangsorolni kellett, s a racionalizmus számára többé nem az a fontos, hogy a hiedelmek (és tudáselemek) között belső harmónia álljon fenn, hanem hogy a tudáselem s a valóság kapcsolata igaz, bizonyítható legyen, s újabb bizonyosságok kiindulópontját alkossa (vö. Gustav Jahoda).

Kérdés, hogyan hozható egyensúlyba a két szemlélet a mai változó világban. A hiedelemvilág mai továbbélése, létezése meggondolkoztató. A további változások irányát csak az összetevők alapos ismeretében mérhetjük fel: a lelki-motivációs összetevők ismeretére éppúgy szükség van, mint a gazdaságiakéra. Európa keleti részén a társadalmi összetevők aránya hosszú ideig más volt, mint a nyugati, fejlett államokban. Kelet-Európában a paraszti kultúrának a közelmúltban is nagy szerep jutott, értékei elsőrendűen jellemezték e vidékek művelődési arculatát, a gondolkodás módját, s a további fejlődésre is rányomják majd bélyegüket. A paraszti tömegek közelmúltbeli túlsúlya már módosult — de a paraszti munkarendszertől kikerült egyén vajon mennyire távolodott el a paraszti gondolkodásmódtól? Nem kell-e meg hasonlással számolnunk? Mi az, amit tudattalanul vagy tudatosan őriz, s mi az, amit elvet?

Az ember agyában nincs két külön kamra: egyik a hiedelemvilág, másik a modern tudományos értelmezések számára. Ezek egymásba olvadnak, kölcsönösen hatnak egymásra, s jól meghatározott fejlődési irányuk van. Elképzelhetetlen, hogy gondolkodásunk hiedelmekre alapozó részlegét mintegy a racionális részleg egyeduralmát biztosítva elszigeteljük. Tudjuk, hogy a hiedelmeket tudományos ismeretekkel, módszerekkel kell helyettesíteni, mert az emberi alkalmazkodásnak és munkának ezek a jelenlegi leghatékonyabb alapelemei. De: nemcsak azt kell pontosan ismernünk, amivel helyettesíteni óhajtjuk a régi hiedelemvilágot, hanem azt is, amit helyettesíteni kívánunk. Ha a kétfajta szemlélet kölcsönhatását, egymásbeépülését a maga valóságában vizsgáljuk, nyilvánvalóvá válik, hogy itt nem tudattartalmak egyszerű cseréjéről van szó, tehát nagyon nehéz megjósolni az így keletkező bonyolult rendszer alakulását.

A hiedelemre való hajlandóságnak nagyon mélyek a gyökerei; azokkal az alapvető alkalmazkodási mechanizmusokkal kell számolni, amelyek nélkül az emberiség nem tudna fennmaradni (G. Jahoda).

A parasztság az utóbbi évszázad társadalmi mozgásait sokáig eléggé visszahúzódnak, értetlenül szemlélte. Nem az ő élet- és gondolkodásritmusába beillő erők játszottak szerepet a világ alakításában. Ez a parasztság itt, Kelet-Európában nagy tömegeket jelentett. Olyan tömegeket, melyeknek magatartása bizonyos mértékig az események, a fejlődés eredményeit is befolyásolta. Ezért elsőrendű gyakorlati és elméleti probléma világunk teljes megismerése, az ezzel kapcsolatos divatok és mítoszok rombolása.

Az adott, egyedi probléma — jelen esetben például a gyimesiek hiedelemvilágának bomlása — vagy, hogy a helyzet dinamikáját, az idő sürgetését jobban érzékeltessék: gondolkodásmódbeli pályaváltása soktényezős folyamat, s mint ilyen, több oldalról közelítő interdiszciplináris kutatómunkát igényel. A beépülés nemcsak a beépülőlt változtatja, hanem az egész épületet is. A jövő társadalmában a most szétbomló paraszti társadalom a maga lényegi tulajdonságaival nemcsak alkotóelemként, hanem alkotó-formáló tényezőként is jelen lesz.

Ezért nem közömbös, hogy a mennyiségen kívül milyen minőségű megközelített-feldolgozott anyag áll majd a modellező kutatók rendelkezésére. Akár Gyimesben, akár másutt: a paraszti hiedelemvilág bomlási folyamatának megismerése, kutatása központi feladata lehet az ezekre a problémákra érzékeny új kutatógárdának. A fiatal kutatók nemzedéke talán hasznosítani tudja problémaérzékenységét, amikor bekapcsolódik a társadalmi tudat (saját évszázados ritmusához viszonyítva) felgyorsult szerkezetváltozásának vizsgálatába. Mindegy, hogy melyik tudományterület (néprajz, folklór, szociológia, társadalomlélektan) felől közelítünk a problémához, a lényeg az, hogy magára a problémára összpontosítsunk.